

't Interieur:

In het dorpshart van Rekken staat de Antoniuskerk, waarvan de geschiedenis teruggaat tot de veertiende eeuw. Aan de buitenkant oogt het gebouw sober, maar het interieur blijkt een bijzonder goed bewaard gebleven voorbeeld te zijn van op de 'Gothic Revival' geïnspireerde architectuur, die aan het einde van de negentiende eeuw in Engeland opgang maakte. Zoals de naam al doet vermoeden, baseert deze stroming zich op de middeleeuwse gotiek. Een karakteristiek, constructief element van deze stijl is het 'hammerbeamspant' en laat die nu juist in deze Rekkense kerk te zien zijn. Er zijn er maar weinig van in Nederland bewaard gebleven. [Marlieke Damstra](#) vertelt er in deze aflevering van 't Interieur meer over.

Ansicht van de Antoniuskerk en het ertegenover gelegen Café Hagens uit 1905.

(Bron: Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers)

Op de linkerpagina de Hammerbeamspanten als onderdeel van de kapconstructie van de Antoniuskerk. (Foto: Iemke Ruige)

Gothic Revival in de Rekkense kerk

door Marlieke Damstra, foto's Iemke Ruige

De historie van de Antoniuskerk gaat ver terug. De eerste berichten over een kapel in Rekken dateren uit 1379. Tot die tijd gingen de inwoners van de buurtschap in Eibergen naar de kerk. Over de slecht begaanbare weggetjes, paden en vlondertjes was het meer dan een uur lopen. Daarom werd in de veertiende eeuw een eigen kapel gebouwd. Van deze Middeleeuwse kapel is niets bewaard gebleven, maar onder de kerk ligt nog wel een grafkelder waarvan bouwhistorisch onderzoek heeft uitgewezen dat die in de vijftiende of zestiende eeuw moet zijn aangebracht.

De huidige kerk werd gesticht in het midden van de zeventiende eeuw. Toen met de ondertekening van

de Vrede van Westfalen in 1648 de uitoefening van de gereformeerde godsdienst werd verboden, moesten de protestanten in het Bisdom Münster op zoek naar een plaats buiten dit gebied, waar ze hun religie konden beleven om naar de kerk te gaan. Voor de inwoners van de stad Vreden en de bewoners van het platteland in de omgeving lag Rekken bijzonder gunstig. De kapel, die sinds de Reformatie in 1616 in gebruik was bij de gereformeerde kerkgemeenschap, kreeg hierdoor zoveel meer kerkgangers dat besloten werd een nieuwe kerk te bouwen. Deze kerk moest ook als tegenhanger fungeren van de rooms-katholieke kerk in Zwillbrock. Rekken was gunstig gelegen op de grens tussen de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden en het Bisdom

Münster. Het zou ook de functie als 'baken van het ware geloof' en 'missiepost' moeten krijgen. De bouwsporen in de westgevel herinneren nog aan deze eerste bouwfase uit 1652-'53. De zachtrode baksteen in kruisverband gemetseld, is typisch voor deze periode. Ook de toegang (weliswaar later gereconstrueerd) vertoont er nog de kenmerken van. De kerk heeft door de eeuwen heen diverse verbouwingen ondergaan en door bliksemvloed in 1889 bijna het hele gebouw in vlammen op. In de jaren '70 van de twintigste eeuw hebben ook weer diverse restauratiewerkzaamheden plaatsgevonden, waaronder het uitgraven van de grafkelder. In het puin trof men fragmenten aan van zandstenen vensters uit de verbouwing van 1792-'93. >

De herenbanken zijn van het luxere grenenhout vervaardigd. De gewone kerkbanken van vuren. Een deel van de vloer is hier afgewerkt met cementtegels.

Rechterpagina: twee interieuroverzichten van de Sint Antoniuskerk in de richting van de preekstoel en in de richting van het orgel. (Foto's: Iemke Ruige)

Ook daarna was nog regelmatig onderhoud nodig. Desondanks is het interieur van de kerk bijzonder goed bewaard gebleven.

Voor de komende tijd staat het kerkbestuur voor een nieuwe uitdaging. Net als in de rest van Nederland is het aantal kerkgangers de laatste jaren zo sterk afgenomen, dat de kerk begin 2021 aan de eredienst is onttrokken.

De Protestantse Gemeente Eibergen-Rekken en de Initiatief Groep Behoud Antonius Rekken zijn op zoek naar een nieuwe bestemming voor het kerkgebouw, zodat deze als multifunctionele ontmoetingsplek voor de gemeenschap behouden kan blijven. Het belooft een mooi project te worden waarin veel oog is voor het gebouw met het prachtige, maar ingetogen interieur. Natuurlijk moet er ruimte worden gemaakt voor nieuwe voorzieningen waardoor de veranderingen in de functie van het gebouw tot hun recht kunnen komen. Hoe de plannen er precies uit komen te zien, is nog niet te zeggen, maar als de restauratie en herbestemming klaar zijn, zullen wij hiervan verslag doen.

Een klein stukje Engeland in de Achterhoek

Hoewel de historie van de kerk teruggaat tot de veertiende eeuw, heeft die een relatief jong interieur. Na de genoemde brand in 1889, waarbij alleen de toren gespaard bleef, bood architect en ingenieur A.R. Witkop (1856-1942) uit Groenlo aan een nieuw ontwerp te maken. Het aanbod werd dankbaar aan-

vaard. Uitgangspunt was dat het gebouw moest worden opgetrokken op de fundamenten die na de brand waren overgebleven.

Het bestek (hierin worden de bouwwerkzaamheden vastgelegd) uit 1889 vertelt ons veel over de afwerking van het interieur. Een opvallend detail is de toepassing van donkergrijze cementtegels in het middenpad en het liturgisch centrum. Onder de banken werden houten vloerdelen aangebracht. Aan het einde van de 18e eeuw begon men in Engeland te experimenteren met de industriële toepassing van cement. Daaruit kwamen de cementtegels voort, die vanaf het midden van de negentiende eeuw ook in Nederland werden geproduceerd.

Door de sociaal-economische veranderingen ontstond er behoefte aan andersoortige, moderne gebouwen zoals stations, hotels, scholen en ziekenhuizen. Dit joeg de vraag aan naar gestandaardiseerde duurzame en vooral makkelijk te onderhouden en schoon te maken bouwmaterialen, zoals cementtegels. Er ontstond een breed assortiment aan cementtegels van enkel kleurig tot gedecoreerd. De cementtegels kende een gunstige prijs-kwaliteitsverhouding en was nauwelijks van een keramische tegel te onderscheiden, waardoor het een belangrijke concurrent werd van de duurdere, gebakken tegel. Alhoewel de industrieel vervaardigde cementtegels eind negentiende begin twintigste eeuw veel werd toegepast, is de tegel tegenwoordig vrij zeldzaam. Vanwege andere denkbeelden over comfort, het vergeleken met een keramische tegel simpele

karakter en het feit dat de laatste slijtvaster is, worden veel van dit soort cementtegelvloeren verwijderd. Dat is jammer, want het is een karakteristiek product van de industrialisatie uit de negentiende eeuw. Gelukkig blijft de tegelvloer in de Antoniuskerk behouden.

Willem II gotiek in Nederland

Is de vloer opvallend sober, de in Amerikaans grenen uitgevoerde preekstoel, de herenbanken en vooral het houten plafond zijn absolute blikvangers. Ze verlenen het ingetogen protestantse interieur een bijzondere uitstraling. Het meest in het oog springende element in de Antoniuskerk is de open kapconstructie die is opgebouwd uit hamerbeamspanen. De naam verraad de Engelse oorsprong en betekent hamerbalkspant. Dit type kapconstructie ontstond in de late gotiek, toen voor de steeds groter wordende kerken nieuwe constructietypes nodig waren om de grote afstanden tussen de steunpunten te kunnen overbruggen. Gewoonlijk vangt de verbindingsbalk, die de hele breedte overbrugt, alle druk op. Hier echter, werden korte balken – hamerbalken – op de kapvoet (waar de kap op de muren rust) aangebracht. Deze korte balken, ook wel hamerbalken genoemd, worden ondersteund door korbelen. De gebogen spanen rusten op de hamerbalken en leiden zo de druk via de muur naar beneden.

Koning Willem II heeft veel bijgedragen aan de introductie. Hij studeerde tussen 1809 en 1812 in Oxford en had daar kennis gemaakt met de Gothic >

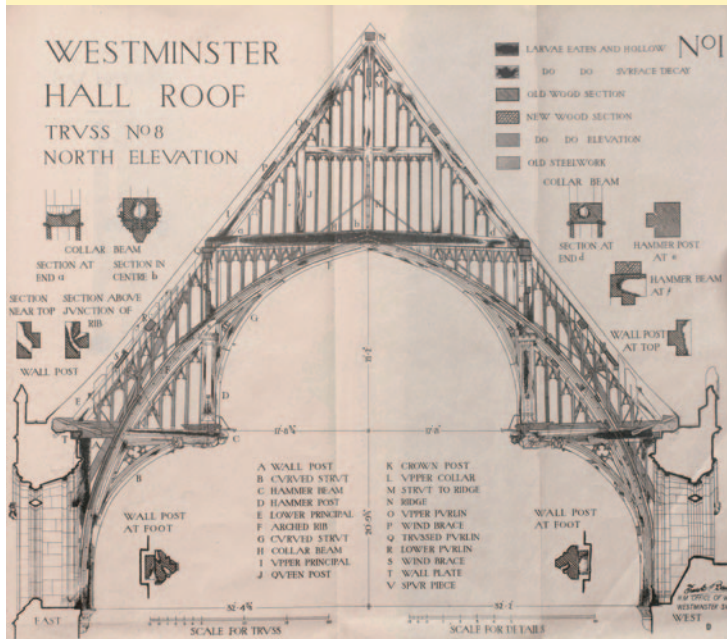

‘Architecten en schrijvers noemden de eerste vorm van neogotiek ook wel neerbuigend stucadoorsgotiek.’

Aquarel van het interieur van de Gotische Zaal in Paleis Kneuterdijk door Augustus Wijnantz, 1846. (Bron: Rijksmuseum, Amsterdam)

Tekening van de kapconstructie van Westminster Hall in Londen (Bron: The Society of Architectural Historians of Great Britain, 2016)

De kap in de machinekamer van de Stoomweverij Driessen in Aalten. (Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort)

De kapconstructie van de Metaalkathedraal in De Meern, gemeente Utrecht. (Foto: Gelders Genootschap)

Revival ofwel de neogotiek, een reactie op het koele en strak vormgegeven neoclassicisme. De voorvechters van de neogotiek wilden historische stilelementen opnieuw toepassen in eigentijdse architectuur.

Na terugkomst in Nederland, liet de koning in 1840-'42 een nieuwe vleugel bouwen aan Paleis Kneuterdijk om er zijn schilderijenverzameling in onder te brengen. Willem II had er zijn zinnen op gezet die in gotische trant te laten ontwerpen, omdat die stijl in zwang was tijdens de beginperiode van de Oranjes. Het hammerbeamspant is in deze schilderijenzaal dan ook het meest in het oog springende onderdeel. Vermoedelijk zag de koning de constructie van Westminster Hall in Londen en was daar zo van onder de indruk dat hij een vergelijkbare constructie in deze Gotische Zaal liet toepassen. Uit onderzoek blijkt dat het spant in dit geval niet zozeer een constructieve, als wel een decoratieve functie heeft. Koning Willem wilde laten zien dat hij op de hoogte was van de laatste Engelse mode. Deze eerste neogotische periode in Nederland wordt daarom ook wel de Willem II-gotiek genoemd.

De Engelse neogotiek kent grofweg twee periodes. De eerste, gekenmerkt door een decoratieve, sterk romantische architectuurstijl, kwam voort uit een hang naar de middeleeuwen, die aan het begin van de negentiende eeuw sterk werd gevoed door historische romans. In de architectuur kwam dit verlangen tot uitdrukking in zogenaamde follies, nieuwe 'ruïnes' in landschapsparken en in de bouw van landhuizen in gotische stijl.

Waar het in eerste instantie vooral om het decoratieve aspect ging, kreeg de neogotiek vanaf 1830 een verhevener en religieuzer lading. Dit vond zijn weerslag in (voorbeeld)boeken over ontwerp-principes. Schrijvers als A.W.N. Pugin en J. Ruskin geloofden dat de christelijke maatschappij van voor de Reformatie de enige ware samenleving was en de gotiek hét voorbeeld van 'goede architectuur'. Het vertrekpunt was een logisch doordachte en zichtbare constructie; het ornament was niet langer het uitgangspunt, maar diende hierbij slechts als verrijking.

Na 1850 vond het gedachtegoed van deze auteurs ook hun weg naar Nederland. Architecten en schrijvers

noemden de eerste vorm van neogotiek ook wel neerbuigend stucadoorsgotiek. Grote restauratieprojecten in veelal Duitse en Franse katholieke kerken maakten dat de gotiek vanaf het midden van de negentiende eeuw als inspiratiebron werd gebruikt voor nieuwe (rooms-katholieke) kerkelijke kunst, waardoor de aandacht verschoof van het decoratieve, romantische aspect naar het constructieve bouwen. De invloed die uitging van het eerste deel van de *Dictionnaire raisonné de l'architecture française* van Viollet-le-Duc uit 1854 kan hierbij niet worden onderschat. Puristen zoals de architect P.J.H. Cuypers namen het gedachtegoed van Viollet-le-Duc over. Het ornament was niet langer leidend, maar moest functioneel zijn en diende als verrijking van de constructie. Een vroeg voorbeeld van een neogotisch kerktype waarin een hammerbeamspant werd toegepast, is de Onze-Lieve-Vrouwen-Hemelopnemingkerk in de buurtschap Oudenrijn bij De Meern (gemeente Utrecht). Deze rooms-katholieke kerk werd in 1857-'59 gebouwd door de Rotterdamse architect Jan van den Brink.

In 1941 werd de kerk verbouwd tot zijspanfabriek. De bisschop keurde deze herbestemming goed als de kerk niet meer als zodanig herkenbaar zou zijn. Nu zijn alle gotische elementen verdwenen, alleen het hammerbeamspant herinnert nog aan een godshuis. De voormalige kerk is nu cultureel centrum onder de naam Metaalkathedraal.

Een zeldzaam voorbeeld in de Achterhoek

Enkele decennia later, in 1889 wordt het nieuwe kerkinterieur van de Antoniuskerk in Rekken voorzien van een hammerbeamspant. Uit het bestek blijkt dat het spant hier een decoratieve functie heeft. De kapconstructie zelf is uitgevoerd in vurenhout en wordt aan het zicht onttrokken door het Engelse spant.

De eenvoudiger interieuronderdelen (planken op de vloer, kerkbanken voor het volk, deuren etc.) zijn van vurenhout. De preekstoel met de flankerende herenbanken en het plafond zijn uitgevoerd in het duurdere Amerikaans grenen. Door het gebruik van verschillende materialen is in de kerk dus een onderscheid in functies aangebracht.

Waarom in deze kerk een hammerbeamspant is toe-

gepast, is onduidelijk. Het is opmerkelijk dat een neogotisch element, dat voornamelijk in de rooms-katholieke kerkbouw en niet-religieuze architectuur voorkomt, werd toegepast, in een protestantse kerk in de Achterhoek. Helaas zijn er geen archivalia die deze vraag kunnen beantwoorden. Wel is duidelijk dat het hier een zeldzaam voorbeeld betreft; voor zover bekend zijn alleen de Gotische Zaal in Den Haag, de Metaalkathedraal in Utrecht, de manege van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht en het voormalige hoofdkantoor van Leeuwarden (de laatste twee ontworpen door de architect C.H. Peters) voorbeelden van gebouwen waarin zich dit spant bevindt. Aan dit rijtje kunnen nu twee Achterhoekse voorbeelden worden toegevoegd: de relatief ingetogen vormgegeven kap van de Antoniuskerk in Rekken en de kapconstructie in de machinekamer van stoomweverij Driessen in Aalten. <

Literatuur

Gelders Genootschap, *Haalbaarheidsstudie Herbestemming Antoniuskerk Rekken, Arnhem 2021* (ongepubliceerd).

R. Stenvert en R.K.M. Blijdenstijn, *Bouwstijlen in Nederland (1040-1940)*, Nijmegen 2000.

R. Stenvert, *Kerkkappen in Nederland 1800-1970*, Zwolle 2013.

H. Janse, *Houten kappen in Nederland 1000-1940*, Zeist 1989.

E. Koldewij, *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed*, Zeist/Amersfoort 2008.